

วิเคราะห์เรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ANALYZE ABOUT STORY BELIEVE IN IN DOCTRINE BUDDHISM.

พระมหาดนัย ธรรมาราม*

บทคัดย่อ

จากการศึกษา พบว่า ศรัทธาในพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใสในทางธรรม เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุผล เชื่อมั่นในคุณงามความดีตามความเป็นจริง ที่เป็นลักษณะของศรัทธาที่มีขอบเขตของความเชื่อ 4 ประการ คือ (1) เชื่อกฎแห่งกรรม (กัมมสัทธา) (2) เชื่อผลแห่งกรรม (วิปากสัทธา) (3) เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตัว (กัมมัสสกตาสัทธา) (4) เชื่อปัญญาการตรัสรู้เองโดยชอบของพระผู้มีพระภาคเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) เพราะความเชื่อทั้ง 4 ประการนี้ กล่าวโดยสรุปเหลือ 2 ประเภท มี 3 ข้อแรกเป็นความเชื่อในเหตุผลหรือในกฎธรรมชาติ เพราะพระพุทธศาสนา มองเรื่องกรรมเป็นกฎธรรมชาติ ส่วนข้อที่ 4 เป็นความเชื่อในความสามารถส่วนตัวของผู้เข้าถึงความจริง ดังนั้น ศรัทธาเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการคือ (1) ปัจจัยภายนอก หมายถึง ปรีโธฆะหรือกัลยาณมิตร ที่คอยแนะนำ ชักจูงให้ได้เห็น ได้ฟังสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบๆ ตัว แล้วเก็บเอาสิ่งนั้นมาสังเคราะห์ แยกแยะส่วนดีและไม่ดีออกจากกัน (2) ปัจจัยภายใน หมายถึง โยนิโสมนสิการ ที่เป็นกระบวนการคิดอย่างรอบคอบ แยกแยะจุดดีจุดด้อย คุณและโทษ เป็นต้น ในด้านความสำคัญ ศรัทธาเป็นกระบวนการเบื้องต้นในการพัฒนาปัญญา เพราะเป็นตัวเร้าให้เกิดความมั่นใจ โดยความเชื่อด้วยเหตุผล และความเป็นจริง มีคุณค่าควรแก่การที่ตนจะดำเนินไปให้ถึง เป็นที่มาของความรู้สูงสุด เข้าถึงวิริยะ (ความเพียร) ชักนำให้เกิดความพยายามทดลองปฏิบัติ ให้เห็นผลประจักษ์ ซึ่งนำไปสู่โลกุตตรปัญญาอันเป็นเป้าหมายสูงสุด และเป็นการหมดภาระของศรัทธาไปโดยสิ้นเชิง หลักศรัทธาที่จะทำให้ไปสู่จุดหมายเช่นนี้ได้ ต้องเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต คือ เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา และศรัทธาญาณสัมปยุตนี้เท่านั้น ที่ทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้จริงตามความหมายของพระพุทธศาสนานั่นเอง

คำสำคัญ : พระพุทธศาสนา, ศรัทธา, ปัจจัยภายนอก, ปัจจัยภายใน

* คณะมนุษยศาสตร์ สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ABSTRACT

From the education meet that believe in the Buddhism mean belief the faithfulness in the sense of the dharma believe in for what should believe in believe in with the reason believe in in the virtue follows to are the truth at the character of believe in that have limits of 4 points believes be: (1) Believe in the reciprocal deeds. (2) Believe in karma. (The mouth is) (3) Believe in that all animal has karma is of (eyes is) (4) Believe in enlightenment intellect by oneself by like of a monk person have part god monk (swoop down the cleverness) because 4 both of points be this believes in conclusion left 2 a kind be 3 firstly the belief in the reason or in the natural law because the Buddhism stares about story karma is the natural law part 4 is the belief in individual ability of person appreciate the truth thus believe in happen from 2 factor important points causes are. (1) external factor mean big or true friend that wait for advise induce can see audible things that happen round look keep that thing comes to synthetic distinguish good part and not good depart (2) internal factor mean the ginseng something at the procedure thinks type round cover distinguish good defect point you and the penalty etc. in the sense of the importance believes in to are the procedure at the beginning in intellect development because be formed rouse give born the confidence by the belief with the reason and the fact be worthy should old with regard to the self will proceed to go to arrive at the source of topmost knowledge appreciate diligence (the effort is) induce give born the attempt tries out see be evident which bring about to intellect aim topmost world and bingfree from obligation of believe in to go to completely a pillar will have believed in to make to the objective such must believe in the perception urges be believe in at compose the intellect and believe in the perception urges this only at do born topmost advantage effectively follow something of that Buddhism by oneself.

Keywords: The Buddhism is, believe in, The external factor is, internal factor.

1. บทนำ

ศรัทธามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ผู้เป็นศาสตาของลัทธิศาสนาต่างๆ ก็พยายามหาแนวทางสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้น เพื่อเผยแพร่หลักธรรมคำสอนของตนเองให้กว้างขวางออกไป เพราะเหตุนี้พระพุทธานุศาสนานา จึงเห็นว่า เรื่องของศรัทธา ตั้งแต่พระพุทธรเจ้าตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณใหม่ๆ ทรงกล่าวกับท่านท้าวมหาพรหมที่มาขอให้พระพุทธรองค์สั่งสอนโปรดไว้ว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธาเถิด เราได้เปิดประตูอมตะแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ท่านพรหม เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีตคล่องแคล่ว ในหมู่มนุษย์” (ส.ส. (ไทย) 15/172/232) โดยเฉพาะหลักธรรมอันนำไปสู่ความหลุดพ้น เช่น โพธิปักขิยธรรม 37 ส่วนใหญ่จะมีศรัทธาเป็นตัวนำเสมอ จะต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา มีความรู้ความสามารถในการที่จะตัดสินใจเพื่อนำไปสู่แนวทางปฏิบัติที่เกิดประโยชน์แก่ตนเอง และสังคมที่เกี่ยวข้องกับบุคคลในทางโลกีย์ ซึ่งมักมีความหวั่นไหวไม่มั่นคง อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ตามอารมณ์สภาพแวดล้อม เป็นต้น ในทางพระพุทธานุศาสนานาที่เป็นจุดเริ่มต้น เพื่อนำไปสู่ความสุข ไปสู่บุญกุศล ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ศรัทธารวบรวมไว้ซึ่งเสปียง” (ส.ส. (ไทย) 15/79/85) ดังที่พระพุทธรเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายไว้ว่า “ผู้มีศรัทธา ศีล วิริยะ สมาธิ และธัมมวิจยะ สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ มีสติมั่นคง จะละทุกขที่มีประมาณไม่น้อยได้” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/144/76) ด้วยศรัทธา 4 ประการ (ม.ม.อ. (ไทย) 2/344/237) คือ อากมน-ศรัทธา อธิกมนศรัทธา โอภักปนศรัทธา และปสาทศรัทธา หมายถึง ผู้ที่จะหลุดพ้นด้วยศรัทธาตามแนวทางของพระพุทธานุศาสนานา 4 ประการ ได้แก่ (1) กัมมศรัทธา ได้แก่ เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำ ทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่าเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรืออนาคตโยชค เป็นต้น (2) วิปากศรัทธา ได้แก่ เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว (3) กัมมัสสกตาศรัทธา ได้แก่ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน และ (4) ตถาคตโพธิศรัทธา ได้แก่ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต, 2546)

2. นิยามและความหมายของศรัทธา

คำว่า ศรัทธา มาจากภาษาบาลี เขียนว่า สทฺธา ตรงกับภาษาสันสกฤต คือ ศรัทธา (ศรฺทฺธา) หมายถึง ความเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล และศรัทธา (Siddha) ในภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า Faith, Belief และ Confidence ดังนั้น “ศรัทธา” หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใส (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546). ที่มีลักษณะ 6 ประเภท คือ (1) ศรัทธามีความเชื่อในฝ่ายดีเป็นลักษณะ (2) มีความปลงใจเชื่อด้วยปัญญาเป็นหน้าที่ (3) มีความเลื่อมใสเป็นหน้าที่ ดุจแก้วมณีทำน้ำให้แจ่มใสฉะนั้น มีความแล่นไปอย่างแจ่มใสเป็นหน้าที่ ดุจห้วงน้ำใหญ่มีน้ำใสแจ้วฉะนั้น (4) มีความไม่ขุ่นมัว เป็นผล มีความน้อมใจเชื่อ เป็นผลปรากฏ (5) มีวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ 3 ประการคือ พระรัตนตรัย กรรม และผลแห่งกรรมเป็นเหตุใกล้ชิด คือ โสตาปัตติยงคธรรม (วุฑฒิธรรม) (6) ฟังพระสัทธรรม คบหาสมาคมกับสัตบุรุษ ใสใจโดยอุบายอันแยบคาย และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (พระธรรมธีรราชทานุณี (โชดก ญาณสิทธิเถระ ป.ธ.9), 2548)

นอกจากนี้ ยังมีศรัทธาอีก 2 อย่าง คือ (1) ศรัทธาอนุสาารี คือ ผู้แล่นไปตามศรัทธา ผู้แล่นตามไปด้วยศรัทธา พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสตาปัตติมรรค ที่มีสัทธินทรีย์ แรงกล้า ซึ่งถ้าบรรลุดรรมจะกลายเป็น “ศรัทธาวิมุตติ” (2) ศรัทธาวิมุตติ คือ การหลุดพ้นด้วยศรัทธา พระอริยบุคคลตั้งแต่ระดับโสตาบันขึ้นไปถึงผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรคที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า ถ้าบรรลุดรรมหลุดผลกลายเป็น “ปัญญาวิมุตติ”

3. ความสำคัญของศรัทธา

ความสำคัญของศรัทธาในฐานะที่เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาเป็นเครื่องชักจูงให้บุคคลเกิดวิริยะ (ความเพียร) ความสำคัญ 2 ประเด็น ได้แก่

1) ศรัทธาที่มีต่อการบรรลุดรรม กล่าวคือ หลักธรรมอันเป็นกำลังที่ทำให้มนุษย์เกิดความคิด ซึ่งเป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่การนำไปสู่การบรรลุดรรมที่ทำให้มนุษย์เกิดความเพียรพยายาม กระทำกิจทั้งหลาย ทั้งทางโลกและทางธรรม เพราะฉะนั้น ศรัทธาจึงเป็นหลักธรรมที่ทำให้เกิดกำลังมหาศาล ที่เรียกว่า “พลัง 5”

2) ศรัทธาเป็นแหล่งที่มาจากความรู้ (ปัญญา) กล่าวคือ ศรัทธาเป็นแหล่งที่มาจากความรู้ เป็นแหล่งกำเนิดมาจากมนุษย์ 3 แหล่ง ก็คือ (1) ความรู้เกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) (2) ความรู้เกิดจากการคิดหาเหตุผล (จินตมยปัญญา) และ (3) ความรู้เกิดจากการอบรม ฝึกฝน (ภาวนามยปัญญา) ความรู้ทั้ง 3 แหล่งนี้ เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง จึงถือว่า เป็นผลอันสืบเนื่องมาจากศรัทธาเป็นต้นเหตุ เพราะการที่จะยอมปฏิบัติสิ่งใดนั้นจำเป็นจะต้องมีศรัทธาเป็นพื้นฐานในการสร้างฉันทะ เพื่อนำไปปฏิบัติหรือสร้างความเพียร และบรรลุดรรมขั้นสูงสุดได้ (วิทย์ วิศทเวทย์, 2538)

4. ประเภทของศรัทธา

พระพุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของศรัทธาไว้อีก 2 ประเภท ได้แก่

1) **ศรัทธาญาณสัมปยุต** หมายถึง ศรัทธาที่กำกับด้วยปัญญา และเป็นไปเพื่อปัญญา เป็นศรัทธาที่เห็นแจ้งชัดแล้วหรือเรียกว่า ทัสสนมุลิกศรัทธา คือ ศรัทธาที่มีความเข้าใจอันเกิดจากการใช้ปัญญาคอยกำกับดูแล ใช้ความคิดพิจารณาไตร่ตรองก่อนปลงใจเชื่อ มีความเป็นอิสระไม่เอนเอียง ไม่มีอคติในการวิเคราะห์ สวาไปหาเหตุและผล ดังนั้น ศรัทธาประเภทนี้ จึงเป็นศรัทธาที่เชื่อถือได้ พิสูจน์ให้เห็นได้ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ในวิมังสกสูตรไว้ว่า “สัทธาของบุคคลใดบุคคลหนึ่งตั้งมั่นแล้วในตถาคต มีมูล มีที่อาศัย ด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ สัทธานี้เรากล่าวว่ามีเหตุ มีทัสสนะเป็นมูล มั่นคง ซึ่งสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกไม่พึงให้หวั่นไหวได้”

2) **ศรัทธาญาณวิปยุต** หมายถึง ศรัทธาประเภทนี้ เป็นความเชื่อที่ไม่ส่งเสริมให้เกิดปัญญา มักเป็นการตัดสินใจเชื่อไปตามอารมณ์ของความโลภ ความโกรธ ความหลง ของมนุษย์ เช่น การเชื่อเรื่องที่เกิดไปจากธรรมชาติว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กราบไหว้เพื่อขอให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนา ร่ำรวย มีเงินมีทองมากๆ หรือถ้ามีความ รักใคร่ผูกพันกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ก็จะเชื่อทุกสิ่งที่ได้รับฟังมาโดยไม่พิจารณาถึงความถูกต้อง ลักษณะของศรัทธาญาณวิปยุต มีลักษณะดังนี้ คือ (1) เป็นโลกีย์ศรัทธา เป็นศรัทธาของบุคคลทั่วไป มีความหวั่นไหวเปลี่ยนแปลงได้เสมอตามเหตุปัจจัยของเวลาและโอกาส (2) เป็นจลศรัทธา คือยังมีความหวั่นไหว ไม่มั่นคง ไม่แน่นอน (3) เป็นอเวศศรัทธา เป็นศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ใช้อารมณ์เป็นใหญ่ในการตอบสนองต่อสิ่งเร้ากระตุ้นให้เกิดความเชื่อถือ (4) เป็นอนาคารวดีศรัทธา คือ เป็นความเชื่อที่ไม่ต้องใช้เหตุผล ไม่ต้องมีเหตุ (5) เป็นอทัสสนะมุลิกศรัทธา เป็นความเชื่อที่หวั่นไหวไม่หนักแน่น ไม่ทำให้เกิดปัญญา เพราะเป็นศรัทธาที่ประกอบไปด้วย กิเลส ไม่มีอิสระ (6) เป็นอมุลิกศรัทธา เป็นความเชื่อลอยๆ ไม่ได้พิจารณาหา มูลเหตุ ตามที่มาที่ไป (7) เป็นปสาทศรัทธา คือมีความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความเชื่อถือไว้วางใจ ความจงรักภักดี ความฝังใจ ใช้อารมณ์ตัดสินใจโดยไม่สนใจในเรื่องเหตุผล ศรัทธาเช่นนี้อาจทำให้เกิดความงมงาย หลงใหล อาจเกิดเป็นความเชื่อในทางลบได้ เช่นความเชื่อในลัทธิการทรงเจ้าเข้าผี เป็นต้น (8) เป็นสัมปสาท-ลักษณะศรัทธา เป็นความศรัทธาที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับเป็นคราวๆ ไปไม่ยั่งยืน เช่นในขณะที่ฟังธรรมเกิดศรัทธาขึ้นในขณะนั้น แต่เมื่อจบจากการฟังธรรมศรัทธาก็หายไป หรือในขณะที่ปฏิบัติธรรมเกิดศรัทธาขึ้น แต่เมื่อเลิกจากการปฏิบัติธรรมศรัทธาก็หายไป เป็นต้น

5. หลักการสร้างศรัทธา

หลักการสร้างศรัทธา ซึ่งเป็นกระบวนการเกิดขึ้นของศรัทธาทางพระพุทธศาสนา 2 ประการ (อง. พุท. (บาลี) 20/126-127/83) คือ ปรโตโฆสะ (ปัจจัยภายนอก) และ โยนิโสมนสิการ (ปัจจัยภายใน) ดังที่จะอธิบายต่อไปนี้ ก็คือ

1) ปรโตโฆสะ (ปัจจัยภายนอก) หมายถึง คำแนะนำคำสั่งสอนจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือ การชักจูงจากผู้อื่น อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ซึ่งเป็นปัจจัยทางสังคม โดยทั่วไปหมายถึงเอาเฉพาะ สิ่งที่ดีงาม เสียงที่ถูกต้อง เสียงที่บอกกล่าวชี้แจงความจริง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ เฉพาะอย่างยิ่ง ต้องเกิดจากความรัก ความปรารถนาดี สิ่งที่ดีงามถูกต้องเช่นนี้เกิดจากแหล่งที่ดี คือ คนมีปัญญาและมีคุณธรรม ซึ่งในทางธรรมเรียกว่า สัตบุรุษบ้าง บัณฑิตบ้าง ถ้าคนดีคือสัตบุรุษหรือบัณฑิตนี้ ไปทำหน้าที่ช่วยเหลือ แนะนำสั่งสอนชักนำผู้อื่นให้เกิดสัมมาทิฐิ ก็เรียกว่าเขาทำหน้าที่เป็นกัลยามิตร เพื่อให้คำปรึกษาตักเตือนฟังขอคำแนะนำสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ ตลอดจนศึกษาแบบอย่างจาก บัณฑิตหรือสัตบุรุษนั่นเอง การกระทำอย่างนี้ชื่อว่า การเสวนาสัตบุรุษ “กัลยาณมิตรตตา” แปลว่า ความมีกัลยาณมิตร (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2548) หมายถึง กัลยาณมิตรที่ดี 4 ประการ ได้แก่ (1) จักเป็นผู้มีศีล สारรวมระวางในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ (2) จักเป็นผู้มีโอกาสดำเนิน ได้ฟัง ได้ร่วมสนทนาตามความปรารถนาในเรื่องต่างๆที่ขัดเกลากุบิสมัย ชำระจิตให้ปลอดโปร่ง (3) จักเป็นผู้ตั้งหน้าทำความเพียรเพื่อกำจัดกุศลธรรม จักบากบัน ไม่ทอดธุระ ในกุศลธรรมทั้งหลาย (4) จักเป็นผู้มีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ที่เป็นอริยะ หยั่งรู้ความเกิดดับ นำไปสู่ความสูญสิ้นความทุกข์

2) โยนิโสมนสิการ (ปัจจัยภายใน) กล่าวคือ การใช้ความคิดถูกวิธี โดยมองสิ่งทั้งหลาย ด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสายแยกแยะออกพิจารณาเหตุด้วย ปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตาม ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยมีลักษณะ 4 ประการ ได้แก่ (1) คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย (อุบายมนสิการ) คือ คิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวกบัสัจจะ ทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย (2) คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง (ปถมนสิการ) คือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผลเป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ใช้ประเดี๋ยวกวียนติดพันเรื่องนี้ ที่นี้ เดียวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักความนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง (3) คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล (การณมนสิการ) หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสวหาสาเหตุ ให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ (4) คิดให้เกิดผล (อุปบาทมนสิการ) คือ ใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิด

กุศลธรรม เช่น ปลูกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น

6. กระบวนการการเกิดของศรัทธา

กระบวนการเกิดของศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ถูกจัดไว้ในกระบวนการดับทุกข์ โดยมีเป้าหมายเพื่อการดับทุกข์เป็นที่สุด กระบวนการเกิดดังกล่าวนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า เป็นธรรมที่เป็นอาหารของกันและกัน หรือเป็นอัญญมัญญปัจจัย มี 2 ประเภท คือ

1) กระบวนการเกิดโดยไม่ได้ทรงเริ่มที่ศรัทธาแต่ทรงแสดงถึงมูลเหตุของการเกิดของศรัทธา แล้วพัฒนาไปจนหลุดพ้นจากทุกข์ เพราะว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดศรัทธา เป็นวิธีของการปฏิบัติธรรมที่พัฒนาไปอย่างมีขั้นตอน แต่ละขั้นเป็นความก้าวหน้าที่สนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติขั้นถัดไป นอกจากนี้ การคบสัตตบุรุษที่ บริบูรณ์ ย่อมยัง การฟัง สัทธรรมให้บริบูรณ์ การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมยังศรัทธาให้บริบูรณ์ ศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมยัง การทำไว้ในใจโดยแยบคายให้บริบูรณ์ การทำไว้ในใจโดยแยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมยังสติสัมปชัญญะให้บริบูรณ์ สติ สัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมยังการสำรวมอินทรียให้บริบูรณ์ การสำรวมอินทรียที่บริบูรณ์ ย่อมยังสุจริต 3 ให้บริบูรณ์ สุจริต 3 ที่บริบูรณ์ ย่อมยังสติปัฏฐาน 4 ให้บริบูรณ์ สติปัฏฐาน 4 ที่บริบูรณ์ ย่อมยังโพชฌงค์ 7 ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ 7 ที่บริบูรณ์ ย่อมยังวิชาและวิมุตตินี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้ เป็นลักษณะดังต่อไปนี้ ได้แก่ เสวนาสัตตบุรุษ, สดับธรรม, เกิดศรัทธา โยนิโสมนสิการ, สติสัมปชัญญะ, อินทรียสังวร, สุจริต, สติปัฏฐาน, โพชฌงค์, วิชาและวิมุตติ

2) กระบวนการเกิด โดยเริ่มที่ศรัทธา แล้วพัฒนาไปจนถึงบรรลุมรรคผล เพราะว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงกระบวนการเกิดของศรัทธาโดยทรงเริ่มที่ตัวศรัทธา แล้วพัฒนาไปตามลำดับ อันเป็นกระบวนการตามธรรมชาติโดยตรงที่ทรงมุ่งเน้นให้เห็นถึงการเกิดต่อๆ กันไปของกระบวนการ จนถึงการหยั่งรู้สัจธรรม เรียกว่า “อนุพุพพบปฏิบัติ” ดังมีพระพุทธพจน์ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย การตั้งอยู่ในอรรถดตผลนั้น ย่อมมีได้ ด้วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการกระทำโดยลำดับ ด้วยความปฏิบัติโดยลำดับ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็การตั้งอยู่ในอรรถดตผล ย่อมมีได้ด้วยเหตุที่ กุลบุตรในธรรมวินัยนี้ เกิดศรัทธาแล้วย่อมเข้าไปใกล้ เมื่อเข้าไปใกล้ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ย่อมเสยโสตลง เมื่อเสยโสตลงแล้ว ย่อมฟังธรรม ครั้นฟังธรรมย่อมทรงธรรมไว้ ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมทนได้ซึ่งความพินิจ เมื่อธรรมทนความพินิจได้อยู่ ฉันทะย่อมเกิด เมื่อเกิดฉันทะแล้วย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมไตร่ตรอง ครั้นไตร่ตรองแล้ว ย่อมตั้งความเพียร เมื่อมีตนส่งไปแล้วย่อมทำให้แจ้งชัดซึ่งบรมสัจจะด้วยกาย และย่อมแทงตลอดเห็นแจ้งบรมสัจจะนั้นด้วยปัญญา” เป็นสัญลักษณ์ตามลำดับ ได้แก่ ศรัทธา, เข้าไปหา, หมั่นเข้าไปนั่งใกล้, คอยตั้งใจรับฟัง, สดับธรรม, ทรงธรรม, ไตร่ตรองความ, เข้าใจพอเห็นตามทีสอน, เกิดความพอใจ, มีความอุตสาหะ, สอบสวนจนจับหลักได้ชัดเจน, ลงมือปฏิบัติความเพียร, และหยั่งรู้สัจธรรม

7. เป้าหมายสูงสุดของศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ศรัทธาเป็นเพียงจุดเริ่มต้นสำหรับการดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุด ศรัทธาจึงไม่ใช่เป้าหมายในตัวเอง ศรัทธาต้องนำไปสู่การลงมือปฏิบัติและภาระที่สำคัญก็คือการที่ศรัทธาได้นำส่งต่อไปให้ถึงขั้นทดลองปฏิบัติ จะคอยจรจโรงการปฏิบัติให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อพิสูจน์ให้เห็นความจริงอย่างประจักษ์¹ (ม.ม. (บาลี) 13/183/159) เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เมื่อบุคคลประกอบความเพียรอย่างสม่ำเสมอ จนเกิดปัญหาหรือญาณทัสนะ ทำให้มีความรู้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงสามารถกำจัดอวิชชา ทำให้ตัดกิเลสได้แล้ว ในขั้นสุดท้ายศรัทธาที่เคยมีประโยชน์เป็นประหนึ่งว่าเป็นเนื้อดินซึ่งคอยให้สารอาหารเพื่อความงอกเงยแก่ปัญญา ในที่สุดเมื่อปัญญาออกเงยเต็มที่ ก้าวพ้นแม้กระทั่งเหตุผล เนื้อดินก็ไม่จำเป็นอีกต่อไป ต้นไม้ใหญ่นั้นสามารถยืนหยัดมั่นคงได้ด้วยตนเอง เป็นอิสระจากศรัทธาทั้งปวง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ในระยะเริ่มต้นเท่านั้น ดังนั้นในขั้นสูงสุดเมื่อโลกุตระปัญญาเกิดขึ้นแล้ว ศรัทธาก็ต้องจากไป ถ้าศรัทธายังอยู่ก็แสดงว่ายังไม่บรรลุเป้าหมาย เพราะตราบไต่ที่ยังเชื่อมต่อจุดหมายนั้นอยู่ ก็แสดงว่ายังไม่ได้เข้าถึงจุดหมายนั้น ด้วยการรู้เห็นจริงด้วยตนเอง ต่อเมื่อได้รู้เห็นประจักษ์ จึงไม่ต้องเชื่อต่อใครๆ หรือต่อเหตุผลใดๆ อีก จึงพูดได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นสามารถเข้าสู่ได้โดยศรัทธาแต่บรรลุได้โดยปัญญา ปัญญาจึงเป็นสิ่งยิ่งใหญ่ที่สุดที่ทำให้หลุดพ้นจึงเรียกว่า “ปัญญาวิมุตติ” การจะบรรลุนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้นั้น ต้องเดินตามแนวทางของอริยมรรค 8 หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง หรือหลักปฏิบัติอันเป็นสายกลาง 8 ประการที่เป็นองค์ประกอบที่ทานจัดเข้าเป็นประเภท ๆ ที่เรียกว่า “ขั้น” หรือ “ธรรมขั้น” แปลว่า หมวดธรรม หรือกองธรรม มี 3 ขั้น กล่าวคือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าในศีลขั้น สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าในสมาธิขั้น สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในปัญญาขั้น หรือเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อบุคคลปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานี้ได้สมบูรณ์ ก็จะสามารถบรรลุเป้าหมายของศรัทธา คือ ความสุขก็ได้ ในพุทธปรัชญาเถรวาท ทานแบ่งความสุขออกเป็น 3 ประเภทตามลำดับจากสุขขั้นต่ำ ไปสู่สุขขั้นสูงสุด ได้แก่ (1) ระดับกามสุข กล่าวคือ ความสุขที่เนื่องด้วยกาม มีป้อเกิดมาจากกามคุณ 5 คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เนื่องด้วยเวทนา คือการเสพเสวยเป็นความสุขระดับปุถุชนที่เกี่ยวข้องอยู่ในโลก เป็นความสุขที่ไม่แน่นอน ไม่จีรังยั่งยืน (2) ระดับฌานสุข กล่าวคือ สุขที่เนื่องด้วยฌาน มีป้อเกิดมาจากจิตที่ได้สัมผัสกับสมาธิ เป็นภาวะที่จิตบรรลุสมาธิระดับหนึ่ง ฌานสุขเป็นแดนต่อระหว่างกามสุขกับนิพพานสุข จิตที่เข้าถึงสมาธิเช่นนี้ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสต้นเหตุชั่วคราว แต่ก็มีเฉพาะในฌานเท่านั้น (3) ระดับนิพพานสุข กล่าวคือสุขเนื่องด้วยนิพพาน มีป้อเกิดมาจากปัญญา หรือวิปัสสนาเป็นความสุขสูงสุด หรือบรมสุข เป็นความสุขที่เป็นประสบการณ์เฉพาะตน เพราะเกิดจากการดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้อย่างถาวร ทำให้เห็นโลกตามที่มันเป็นจริง และเป็นเป้าหมายสูงสุดของศรัทธา ดังพระพุทธพจน์ว่า “สัทธินทรีย์ที่บุคคลเจริญให้มาก ทำให้มากแล้วย่อมหยั่งลงสู่อมตะ และมีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด”

8. ความเชื่อของศรัทธาต่อการเข้าถึงนิพพาน

ความเชื่อต่อเรื่องนิพพานโดยมีลักษณะชัดเจนในตัวเอง 3 ประการ ดังที่จะได้อธิบายดังต่อไปนี้

1) ประเภทของนิพพาน ได้แก่ ประเภทที่ 1 ของนิพพาน กล่าวคือ เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้วมีอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึง ความสงบจากกิเลสและชั้นทั้ง 5 ทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลาย จะมีจำนวนมากเท่าใดก็ตามเมื่อปรินิพพานแล้ว ย่อมเข้าถึงสันติสุขด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้นภาวะเช่นนั้นจึงเป็นอย่างเดียวกัน ประเภทที่ 2 ของนิพพาน กล่าวคือ เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุแล้วมี 2 ประเภท ตามคัมภีร์อิติวุตตกะ คือ (1) สอุปาทิเสสนิพพาน หรือเรียกว่า กิเลสปรินิพพาน (2) อนุปาทิเสสนิพพาน หรือเรียกว่า ชั้นนิพพาน และประเภทที่ 3 ของนิพพาน กล่าวคือ เมื่อกล่าวโดยการเข้าถึงตามอาการไตรลักษณ์แบ่งออกเป็น 3 คือ (1) สุกญัตตินิพพาน หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา จนเห็นไตรลักษณ์คือ อนัตตา เห็นความไม่ใช่ตัวตน บังคับไม่ได้ เป็นความว่างเปล่า สุกญัตติจากกิเลสและชั้น 5 ไม่มีอะไรเหลืออยู่ (2) อนิมิตตนิพพาน หมายถึง เจริญวิปัสสนา จนเห็นอนิจจัง อันปราศจากนิमितเครื่องหมาย รูปร่างสัมมุตฐาน สีสันวรรณะอย่างใดเลย (3) อัปปนิหิตนิพพาน หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาจนเห็นไตรลักษณ์คือทุกขว่าทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรไป คือหาที่ตั้งไม่ได้ ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ ไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น (ขุ.อิติ. (บาลี) 25/44/256-257)

2) คุณลักษณะของนิพพาน กล่าวคือ คุณลักษณะของนิพพานจะมีลักษณะอย่างไรนั้น เป็นการยากที่จะอธิบายให้เข้าใจแจ่มแจ้ง เพราะนิพพานเป็นภาวะที่มีความละเอียดลึกซึ้ง เกินกว่าวิสัยปุถุชนจะเข้าใจ เราจะรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ด้วยการคิดตามหลักเหตุผลหรือตรรกะไม่ได้ เป็นภาวะที่บัญญัติหรือสัญลักษณ์ใดๆ เข้าไม่ถึง เพราะนิพพานเป็นภาวะลักษณะที่มีอยู่เหนือโลกแห่งปรากฏการณ์ (โลกุตตระ) อยู่เหนือเหตุผลทั้งปวง ซึ่งพระอนุรุทธาจารย์ได้สรุปคุณลักษณะของนิพพานไว้ 5 ประการ คือ (1) ปหิ แปลว่า ส่วนหนึ่ง หมายความว่า สภาวะธรรมชนิดหนึ่งที่ได้เข้าถึงได้ มีอยู่เฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม (2) อจฺจุตฺ แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย หมายความว่า ไม่มีการเกิดไม่มีการตาย เพราะความตายจะมีได้ก็ต้องมีการเกิด เมื่อไม่มีความเกิดแล้ว ความตายก็มีไม่ได้ (3) อจฺจนฺตฺ แปลว่า ธรรมที่ก้าวล่วงชั้น 5 ที่เป็นอดีต และอนาคต แม้ว่าไม่ได้แสดงการก้าวล่วงชั้น 5 ที่เป็นปัจจุบัน แต่ได้แสดงการก้าวล่วงจากชั้น 5 ที่เป็นอดีตและอนาคต การก้าวล่วงแห่งชั้น 5 ที่เป็นปัจจุบันย่อมสำเร็จไปด้วย ฉะนั้นพระนิพพานจึงเป็นธรรมที่พ้นจากกาลทั้ง 3 เรียกว่า กาลวิมุติ และเป็นธรรมที่พ้นจากชั้น 5 เรียกว่า ชั้นวิมุติ (4) อสงฺขตฺ แปลว่า ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง หมายความว่าพระนิพพานไม่ใช่จิตเจตสิก รูป เพราะไม่ต้องมีปัจจัย 4 คือ กรรม จิต อุตฺ อาหาร เป็นตัวปรุงแต่ง (5) อนุตฺตรฺ แปลว่า เป็นธรรมที่ประเสริฐ หมายความว่าธรรมอื่น ๆ ที่จะประเสริฐกว่าพระนิพพานนั้นไม่มีเลย

3) สारัตถะของพระนิพพาน หมายถึง การดับทุกข์ อันเกิดจากอุปทานชั้น 5 ได้อย่างถาวรเพราะทุกข์นั้นเกิดจากชั้น 5 เมื่อพิจารณาในแง่สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานไม่ได้อยู่แยกจาก

ขั้น 5 สมมติว่าขั้น 5 คือเหรียญ ทุกข์กับนิพพานก็คือด้านทั้ง 2 ของเหรียญนั้น ทุกข์อาจเป็นด้านหัว (ด้านที่ถูกบัจจยปรุแต่ง) นิพพานอาจเป็นด้านก้อย (ด้านที่ไม่ถูกบัจจยปรุแต่ง) จึงมีคำกล่าวในหลักมหายานดั้งเดิมอยู่เสมอว่า “นิพพานกับสังสารวัฏเป็นอันเดียวกัน” แต่ขั้น 5 ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ จึงแตกต่างกันชนิดหนึ่งระหว่างด้านหัว (ด้านที่ถูกบัจจยปรุแต่ง) กับด้านก้อย (ด้านที่ไม่ถูกบัจจยปรุแต่ง) คือ ด้านหัวตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์กล่าวคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาทั้งระบบ ในขณะที่ด้านก้อยตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์เฉพาะข้อสุดท้าย คือ เป็นอนัตตาเมื่อนิพพานเป็นสิ่งตรงข้ามกับขั้น 5 จึงมีปัญหาต่อมว่านิพพานมีจริงหรือไม่ ถ้าไม่มีจริง นิพพานก็จะมีสาระดีอย่างสิ้นเชิง เพราะว่า พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับการตีความของสำนักปรัชญา เสาตรานติกะที่ว่านิพพานเป็นความดับทุกข์ เมื่อทุกข์และขั้น 5 ดับไปจึงไม่มีอะไรเหลืออยู่ นิพพานจึงเป็นภาวะไม่มีความเป็นจริงในตัวเอง แต่พระพุทธศาสนาเห็นว่า นิพพานมีอยู่จริง ไม่มีใครสร้าง เป็นภาวะบรมสังขที่ไมเกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นสภาวะที่ถาวร มีธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีผู้สร้าง ไม่ถูกบัจจยปรุแต่ง ดุกรกิริยทั้งหลาย ถ้าหากว่าไม่มีธรรมชาติอันไม่เกิดไม่มีเบื้องต้น ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีบัจจยปรุแต่งแล้วไซ้ การออกไปจากธรรมชาติอันมีความเกิด มีเบื้องต้น มีผู้สร้าง มีบัจจยปรุแต่งนี้ก็จะมิได้ ดุกรกิริยทั้งหลาย เนื่องจากมีธรรมชาติอันไม่เกิด ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีบัจจยปรุแต่ง ฉะนั้น การออกไปจากธรรมชาติอันมีความเกิด มีเบื้องต้น มีผู้สร้าง มีบัจจยปรุแต่งนี้จึงมิได้

9. ศรัทธากับความเชื่อที่มีต่อการเกิดขึ้นสรรพสิ่งของโลก

คำว่า “โลก” เป็นภาษาบาลีมีวิเคราะหศัพท์ว่า “ลฺุชฺชติติ โลโก” แปลว่า “ที่ชื่อว่า โลก เพราะพินาศสลายไป” (บุญมี แทนแก้วและคณะ, 2529) โลกในความหมายนี้ หมายถึง สิ่งที่มีการเกิด การตั้งอยู่ และการแตกดับไป พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า ไม่ว่าโลกฝ่ายวัตถุนิยม จิตนิยม และทวินิยม ก็ล้วนตกอยู่ในลักษณะเดียวกันทั้งสิ้น เนื่องจากพระพุทธศาสนามองว่า โลกก็ต้องตกอยู่ภายใต้กฎของสามัญญลักษณะ ที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” แปลว่า ลักษณะสามอย่าง ซึ่งเป็นลักษณะความจริงแท้ของสรรพสิ่งที่เกิดอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ได้แก่ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความทนอยู่ไม่ได้) อนัตตา (ความไม่ใช่ตัวตน) ที่เป็นไปตามเหตุบัจจยปรุ แต่งนั้นๆ ส่วนทัศนะเรื่องการเกิดขึ้นของโลก เพราะว่า พระพุทธศาสนาเป็นฝ่ายอเทวนิยม (Atheism) จึงปฏิเสธเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ปฏิเสธลัทธิที่มีพระเจ้าสร้าง ลัทธิที่แสดงกำเนิดและความเป็นไปของโลกในรูปแบบของการดลบันดาลโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ ทูกระบบพระพุทธศาสนามองสิ่งต่าง ๆ ว่ามิได้เพราะการประชุมของเหตุบัจจย ดังที่พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวไว้ว่า “แท้จริงในประวัติแห่งสสารนี้ ไม่มีใครสร้างสสาร ไม่ว่าจะเทพเจ้าหรือพระพรหมก็ตาม ธรรมล้วนๆ ดำเนินไป เพราะการประชุมเข้าของเหตุบัจจย ที่มีองค์ประกอบหลัก ๆ คือ ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เกาะกลุ่มกันอย่างสมส่วน รวมตัวกันแน่น เนื่องจากการรวมตัวกันของสสารหรือวัตถุธาตุ ที่ไม่มีอำนาจสิ่งใดเป็นตัวกำหนด หรือเป็นผู้สร้าง การรวมตัวของวัตถุต่างๆ ตามกฎของธรรมชาติ เพราะ

อาศัยอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกันแล้วเกิดการรับรู้ว่า จักขุรูป จักขุวิญญาณ เป็นธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณนั่นเอง

นอกจากนี้ ในการตรัสตอบปัญหาเรื่องโลกทุกครั้ง ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสรุปลงเพียงเท่านี้ และเมื่อตรัสถึง การเกิดขึ้นและการดับไปของโลก ก็มักจะตรัสในกระแสแห่งปฏิจสมุปบาท มุ่งแสดงโลกภายในว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งโลก เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ความเกิดแห่งโลกเป็นไฉน ความเกิดแห่งโลกนั้น คือ อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม 3 ประการเป็นผัสสะเพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา...นี่แหละเป็นความเกิดแห่งโลก ดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็ความดับแห่งโลกเป็นไฉน ความดับแห่งโลกนั้นคือ อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม 3 ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาดับโดยสํารอกไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ...ภิกษุทั้งหลาย นี่แหละเป็นความดับแห่งโลก (ส.สพ. (บาลี) 18/68/37).

10. หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับศรัทธาที่เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา

10.1 หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับศรัทธา

เนื่องจากศรัทธามีส่วนสำคัญในการดำเนินกิจทั้งในส่วนที่เป็นโลกียะและส่วนที่เป็นโลกุตระ ตามหลักของศรัทธา ได้แก่ (1) พละ 5 หมายถึง ธรรมอันเป็นกำลัง (อง.ปญจก. (ไทย) 22/13/17) (2) อินทรีย์ 5 หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน (อง.จตุกก. (ไทย) 21/141/214) (3) สัมปรายิกัตถสังวัตตนิคธรรม 4 หรือ สัมปรายิกัตถประโยชน์ หมายถึง ประโยชน์ภายนอก, ประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไป (อง.จตุกก. (ไทย) 21/61/101) (4) สัมปปริสธรรม 8 เป็นธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมของคนดี (มชุฉินิกาย อุปริปณาสก 14/143/112). (5) จรณะ 15 หรือเสขปฏิบัติ หมายถึง ความประพฤติ ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุมรรค หรือนิพพาน บางทีเรียกว่า เสขปฏิบัติ คือข้อปฏิบัติอันเป็นทางดำเนินของพระเสขะ (6) หลักพิจารณาเรื่องความเชื่อในกาลามสูตร กล่าวได้ว่า ในหลักของกาลามสูตร ไม่ใช่หลักของศรัทธาโดยตรง แต่เป็นหลักเพื่อสนับสนุนให้เกิดการตัดสินใจเชื่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีปัญญา การลงความเห็นว่าเป็นสิ่งใดควรเชื่อหรือสิ่งใดไม่ควรเชื่อนั้นเป็นประเด็นที่เกิดขึ้นได้เสมอ เพราะแต่ละสิ่งนั้นต่างก็มีเหตุผลมาสนับสนุนเสมอ พระพุทธองค์ตรัสถึงหลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาเรื่องความเชื่อไว้ใน เกสปุตติสูตร ว่าด้วยกาลามะ ชาวเกสปุตตนิคม 10 ประการ คือ อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา, อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา, อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ, อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์, อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง), อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান, อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล, อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว, อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้, และอย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่ามีท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา (อง.ทุก.(ไทย) 20/66/257).

10.2 หลักธรรมที่สัมพันธ์ต่อการพัฒนาปัญญา

เนื่องจากหลักธรรมที่สัมพันธ์ต่อการพัฒนาปัญญาที่มีส่วนสำคัญ 3 อย่าง คือ

1. ไตรลักษณ์ กล่าวคือ เป็นหลักธรรมที่ต้องใช้ปัญญาพิจารณาลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง ประกอบด้วยลักษณะ 3 ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้ง 3 ลักษณะนี้เป็นสามัญของสิ่งทั้งปวง เป็นของที่ตั้งอยู่เองตามธรรมชาติ โดยเฉพาะพระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ทราบกฎนี้ และทราบวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านี้ ในลักษณะที่จะไม่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น (อง.ติก. (ไทย) 20/137/384). ตามความเป็นจริง ฉะนั้น การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่แท้จริง คือต้องเห็นด้วยใจจนเกิดความรู้สึกรู้ว่า สิ่งทั้งปวงน่าเบื่อหน่าย น่าสังเวช เป็นมายา ไม่มีอะไรน่ายึดมั่นถือมั่น โดยประการทั้งปวง (พุทธทาสภิกขุ, 2534)

2. อิทัปปัจจยตา กล่าวคือ ความเป็นปัจจัย คำว่า “อิทัปปัจจยตา” แปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย, คำว่า อิทัปปัจจยตานี้ กินความหมายกว้าง หมายความว่า ไม่ยกเว้นอะไรเลย ในบรรดาสิ่งที่เป็นสังขตธรรมทั้งหลาย จะเป็นรูปธรรม - นามธรรม, ภายนอก - ภายใน, หยาบ - ละเอียด กล่าวโดยสรุปให้เห็นเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภท คือ (1) อิทัปปัจจยตา ของสิ่งที่เป็นเหตุ (2) อิทัปปัจจยตา ของสิ่งที่เป็นผล และ(3) อิทัปปัจจยตา ของปัจจัยการ นอกจากนี้ อิทัปปัจจยตา เป็นคำย่อของเรื่องปฏิจสมุบาท มีใจความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น ตลอดถึงปฏิปกขนัย (นัยตรงกันข้าม) ที่กลับกันอยู่ด้วยในตัว คือ ถ้าไม่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น ฉะนั้น คำว่า “อิทัปปัจจยตา” มีความหมายกว้างๆ จะใช้กับรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรณีใดกรณีหนึ่งก็ได้ เป็นกฎวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็ได้ ส่วนคำว่า “ปฏิจสมุบาท” มุ่งหมายใช้เฉพาะเรื่องเกิดทุกข์ และกับเรื่องดับทุกข์โดยตรงในพระพุทธศาสนา ใจความสำคัญ คือแสดงถึงกระแสแห่งปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามเหตุปัจจัย เป็นสายยาวสืบทอดกันไป ทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับเท่านั้น

3) สลฺยญฺตฺตา กล่าวคือ เป็นสภาวะแห่งความว่างที่ปราศจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา, เป็นสภาวะที่ขั้น 5 หมายถึง อนัตตา กล่าวคือ ว่างจากความเป็นตัวตน ตลอดจนว่างจากสาระต่างๆ เช่น สาระ คือความเที่ยงแท้ ความสวยงาม ความสุข โดยปริยาย หมายถึง หลักธรรมฝ่ายปรมาตม์ เช่น ชั้นธ ธาตุ อายตนะ และปัจจัยการ แสดงตัวสภาวะให้เห็นความว่างเปล่า ปราศจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงธรรม หรือกระบวนการทางธรรมชาติล้วนๆ หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไป มีลักษณะ 2 ประการ คือ (1) ความว่างที่เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง เช่นบาลีว่า “สพเพ ธมฺมา อนตฺตา” แปลว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา โลกนี้จึงว่างโดยธรรมชาติ แต่คำว่า ว่าง ที่ท่านพุทธทาสเข้าใจในที่นี้ มิได้หมายความว่า ไม่มีอะไรแต่หมายความว่า มีทุกสิ่งทุกอย่าง มีตามที่เราเห็นอยู่ เพียงแต่ว่ามันว่างจากความหมายที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือของตน ฉะนั้น ในสลฺยญฺตฺตาสูตฺร จึงเขียนกล่าวไว้ชัดเจนว่า โลกนี้ว่าง เพราะไม่มีส่วนใดที่ควรจะยึดถือเอาว่า เป็นตัวตน หรือเป็นของตน แต่มิได้หมายความว่า ไม่มีโลกนี้ หรือไม่ได้หมายความว่า ไม่มีอะไรอยู่ในโลกนี้ (2) ความว่างเป็นลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง ข้อนี้สืบต่อมาจากความว่างในข้อแรก นั่นคือ สิ่งทั้งปวงรวมเอาทั้งจิตด้วย ว่างจากความหมายที่ควรจะยึดถือเอาว่า เป็นตัวตนหรือ

ของตน จิตนั้นจึงไม่ไปยึดถือเอาส่วนหนึ่งส่วนใดในโลกนี้ ว่าเป็นตัวตน จิตนั้นจึงว่าง เพราะจิตนั้น เห็นความว่างของโลกอยู่เสมอ จึงไม่เกิดการปรุงแต่งยึดถือเอาเป็นตัวตน เมื่อไม่มีการปรุงแต่งยึดถือเอาเป็นตัวตน ก็ไม่อาจจะเกิดโลภะ โทษะ และโมหะได้ ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่ จิตว่าง เพราะว่าง จากกิเลส คือ โลภะ โทษะ และโมหะ นั่นเอง

11. บทสรุปวิเคราะห์

จากการศึกษา พบว่า ศรัทธาในพระพุทธศาสนามีความสำคัญ ทั้งในด้านสังคมในฐานะ เป็นศูนย์รวมกลุ่มชนที่มีความเชื่อที่เหมือนกันผืนึกส่วนต่างๆของแต่ละสังคมให้เป็นเอกภาพและเป็นพลังใจแก่ปัจเจกบุคคล ทั้งในด้านพระพุทธศาสนาโดยตรง ในฐานะที่ศรัทธาเป็นสิ่งจำเป็นเบื้องต้น ในขบวนการปฏิบัติธรรม และเป็นที่มาของความรู้สูงสุด จะเห็นได้ว่า ศรัทธาญาณสัมปยุตและศรัทธาญาณวิปยุต เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ในการพิจารณา วิเคราะห์ วิจัยด้วยความ เป็นอิสระโดยไม่ใช้กิเลส เข้ามาเป็นส่วนประกอบ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ตอบสนองต่อสิ่งเร้า จากการชักจูง หรือแม้แต่การบังคับ หรือเป็นลักษณะของการมอบความไว้วางใจ ความเชื่อถือ โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ไม่มีความมั่นคงแน่นอน กลับไปกลับมา เพราะเป็น ความเชื่อที่เจือปนด้วยกิเลส ไม่ทำให้เกิดปัญหา หรืออาจพาไปสู่ความมมง่าย หลงไหล เกิดโทษแก่ตนเองและสังคม เพราะพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งปัญญา ไม่ว่าจะมีความเชื่อในสิ่งใด สิ่งนั้นจะต้องได้รับการพินิจวิเคราะห์ ถึงความ ถูกต้อง ดีงาม เป็นไปเพื่อความสงบสุข พ้นจากความทุกข์ แต่ศรัทธาประเภทนี้ เมื่อได้รับการฝึกฝน ก็ จะทำให้เกิดปัญหาได้ โดยการสร้างศรัทธาต้องอาศัยปัจจัยทั้ง 2 ประการ คือ ปรโตโฆสะ อันเป็น ความพอใจในเหตุผลเบื้องต้นของคำสอน หรือความเชื่อในความมีเหตุมีผลน่าไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จึงมีการรับฟัง การศึกษาอบรม เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้น มองเห็นเหตุผลด้วยตนเอง โดยอาศัย โยนิโสมนสิการ ช่วยให้ความเชื่อนั้นเป็นไปในทางที่ถูกต้อง หรือเป็นไปเพื่อปัญญา จึงกล่าวได้ว่าการสร้างศรัทธาที่ถูกต้องก็คือการสร้างปัญญานั้นเอง โดยมีเป้าหมายสูงสุดของศรัทธาที่ทำให้เห็นโลกตามความเป็นจริง ไม่ใช่เห็นโลกตามที่เรายากให้เห็น ว่าเป้าหมายของศรัทธาคือความสุขสูงสุด ก็คือ นิพพาน ในการปฏิบัติตามขั้นตอนทั้ง 3 ระดับ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมเกิดขึ้น ในการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมทางพระพุทธศาสนามีจุดเริ่มต้น จากการรู้จักคิดใคร่ครวญด้วยเหตุผล จะนำไปสู่ความเห็นชอบทางปัญญา และเมื่อความเห็นชอบทางปัญญาเกิดขึ้นแล้ว แนวทางด้านปัญญาที่เผชิญ ย่อมเกิดขึ้น นั่นก็คือความเป็นผู้มีวิจรรย์ญาณ อันเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักจริยธรรมตามหลักคำสอนเกี่ยวกับการครองชีวิตที่ถูกต้องสมบูรณ์ของมนุษย์ซึ่งนำไปสู่จุดหมาย คือการดับทุกข์ เพราะเหตุนี้ นิพพาน เป็นอายตนะอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่จริง แต่นิพพานนั้นไม่สามารถอธิบายได้ด้วยภาษาที่ใช้กันอยู่ เหมือนกับไม่สามารถอธิบายได้ว่าไฟจากดวงเทียนที่ดับแล้วไปอยู่ที่ใดหรือทิศใด ดังนั้นสารัตถะของนิพพานก็คือความมีอยู่ แต่อธิบายด้วยภาษาทั่วไปได้ เราจะพูดถึงนิพพานได้โดย 2 นัย ได้แก่ (1) นัยเชิงลบ (Negative) แสดงในแง่ที่ว่าปฏิเสธ เช่นนิพพานไม่มีความทุกข์ความเดือดร้อน หรือไม่มีกิเลสใดๆ เหลืออยู่เลย (2) นัยเชิงบวก (Positive) แสดงในเชิงรับรอง เช่นนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ไม่มีภาวะอย่างอื่นสุขยิ่งกว่า ดังที่ พระพุทธศาสนาเชื่อว่า นิพพานเป็น

สภาพจิตที่ว่างเปล่าจากกิเลส คือโลภ โกรธ หลง เมื่อบุคคลมีสภาพจิตดังกล่าวนี้ เมื่อตายไป วิญญาณหรือจิต ซึ่งประกอบด้วย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ไม่ต้องไปเกิดที่ไหนอีก ผู้ถึงนิพพานจึงสิ้นทุกข์อันเกิดจาก เกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสิ้นเชิงเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- บุญมี แทนแก้วและคณะ. (2529). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- พุทธทาสภิกขุ. (2534). *ศึกษาระยะอย่างถูกวิธี*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2548). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ ป.ธ.9). (2548). *หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจริยะ. (2556). *ปรมัตถโชติกะ* (ปริเฉทที่ 1-2-6). กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ.
- มูลนิธิมหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย.(2535). *อภิธานปฏิบัติปิกา และอภิธานปฏิบัติปิกาสูจิ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี*. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. 2500. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย. (2536). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล*. ฉบับมหาวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.